

Ders I

Kırgız Türkçesi Genel Bilgi

Kırgız Türkçesi¹, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin devlet dili, dünyada sayısı üç buçuk milyondan fazla olduğu tespit edilen Kırgız Türklerinin konuştuğu dil. Bu bilgi, genelde toplu olarak Kırgızistan'da ve küçük gruplar halinde Çin Halk Cumhuriyeti, Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan, Afganistan, Rusya Federasyonu ve Türkiye gibi ülkelerde yaşayan Kırgız Türklerinin dili esas alınarak verilmiştir.

Kırgızlar hakkındaki ilk tarihî bilgiler M.Ö. 201. yıllara dayanmaktadır. Eski Çin kaynaklarında korunmuş bu belgelerde Kırgızlar, daha o dönemlerde kendi devlet yapısına ve kuvvetli orduya sahip en eski Türk boyu olarak gösterilir. Daha sonraki Çin, Türk, Arap, Fars kaynakları Kırgızların Merkezî Asya'nın geniş topraklarında dinamik bir göçebe hayat sürdürdüklerini, Yenisey Kırgız Kağanlığı gibi uzun ömürlü devlet kurduklarını gösteriyor. VI. yüzyılın ortasında kurulmuş olan Kırgız Devleti yedi asır yaşadıktan sonra XIII. yüzyılın sonlarında Cengiz Han oğulları tarafından yıkılmıştır.

Kırgız dilinin oluşum tarihi de Kırgız halkının tarihi kadar çok eski devirlere dayanır. Bu oluşum tek bir sahada gerçekleşmemiş. Kırgız Türkçesinin diğer Türk boyları ve Moğol, Fars kökenli diller ile uzun süreli temasları ve doğal olarak onlardan etkilenmeleri söz konusudur.

Kırgız Türkçesinin bir yandan Moğolca, en eski Türk dillerinden Sarı Uygurca ve Güney Sibiry Türk dilleriyle, diğer yandan Kıpçak Türk dilleri ile yakınlık gösteren özellikleri, ona Türkoloji tasniflerinde bazen Kuzey-Batı, diğer adıyla Kıpçak Türk lehçeleri içinde, bazen de Kuzey-Doğu, yani Sibiry Türk lehçeleri içinde yer verilmesine neden oluyor.

Son Türkoloji tasniflerine göre Kırgızca Kuzey-Batı (Kıpçak) dilleri içinde yer almaktadır. Fakat bu grup içinde Kırgızcanınayrıca bir konumu hep olacaktır. Bu özellik, Kırgızcanın ses ve söz varlığı açısından Güney Sibiry Türk dilleri ve Moğolca ile, gramer yönünden Kuzey-Batı Türk dilleri ile yakınlık göstermesinden kaynaklanmaktadır.

XI. yüzyıldan itibaren Kırgızların Yeniseyden Tanrı Dağlarına doğru göçü başlar. Bununla beraber Kırgızcanın da Kıpçaklaşma süreci başlamış olur. Orta Çağ Kırgızcasının durumu kısmen Kaşgarlı Mahmut'un "Divan-u Lugat-it Türk" sözlüğünde yansıtılmıştır. Kırgız Türkçesinin daha sonraki devirlerdeki gelişme sürecini belirleyici olgulara bakılırsa, Kırgız Türkçesini diğer Kıpçak lehçelerinden ayıran ve sadece Altayca ile yakınlık gösteren özellikler bu devrin sonlarına doğru meydana geldiği görülür (örneğin, ikincil uzun ünlülerin meydana gelmesi, yuvarlaklaşmanın eklere de yansması, ortak Moğolca kelimelerin varlığı vb.).

---

¹ Bundan sonra KT olarak kısaltılır.

² Bundan sonra 'Alıştırmalar' anlamında bu sözcük kullanılacaktır.

Yeni Kırgız Türkçesi devri Kırgızların şimdiki Kırgızistan topraklarına yerleşmesinin tamamlanması, Kırgız etnogenezinin oluşmasından sonraki dönemdir. Bu oluşumun esası, Yenisey'den göç etmiş Kırgız tayfaları ile Tanrı Dağlarında eskiden beri yerleşik yaşayan Türk ve Fars kökenli tayfaların asimile sürecinin sonucu olarak meydana gelmiştir. Günlük hayat, ziraat, yerleşik yaşam tarzı ve İslam dini ile ilgili çok sayıda Arapça, Farsça kelimeler Kırgız Türkçesine bu dönemde girmiştir. Kırgızcanın hem gramer, hem söz varlığı açısından birbirinden farklı iki ağzının teşkili de bu dönemde başlamıştır.

Çağdaş Kırgız edebi dilinin temeli XX. yüzyılın 20'li yıllarında atılmıştır. Sovyet dönemindeki ilk alfabe, Arap alfabesinin Kırgızcanın özelliklerine uydurulmuş şekli idi. Bu alfabeyle ilk Kırgız gazeteleri "Erkin-Too", "Kızıl Kırgızistan" yayımlanmış, ilkokul kitapları, dergiler, resmî dokümanlar yazılmıştır. Kırgızistan'ın ilk yazarları, şairleri ilk eserlerini sözü edilen Arap alfabeleriyle neşretmişlerdir.

1928 yılında bu alfabe Latin alfabesiyle değiştirilmiş. 1940'a kadar kullanılmış olan Latin yazısı, 1940'ta diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kırgızistan'da da umumî Kiril esaslı yeni alfabenin kabul edilmesiyle kullanımdan kalkmıştır. 36 harften oluşan Kirilce alfabe halen kullanılmaktadır.

Kırgız alfabesi 36 harften ibarettir.

Bunlardan 8'i ünlü: а, э, у, ү, и, ы, о, ө.

22'si ünsüz: б, в, г, д, ж, з, й, к, л, м, н, ң, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.

2'si inceltme – ь, kesme - ь işaretlerini,

4'ü de ünlü ünsüz birleşmesini: е-уе, ө-уө, ю-уу, я-уя ifade eder.

Көнүгүүлөр²

1. Kırgız harflerinin el yazısı şeklini alfabedeki sırasına göre beşer satır yazarak elinizi alıştırmınız.

2. Kendi adınızı, ve ailedeki insanların adlarını Kırgız harfleri ile yazarak pratik yapınız.

3. Şu basit cümleleri ve ifadeleri doğru okumaya ve çevirmeye çalışınız.

Анкара менин шаарым. Мен студентмин. Бул Анкара Университети. Биздин факультет Тил, тарых-география факультети. Менин досум Керим. Мен бүгүн сага келдим. Ага кат жаздым. Ал келбеди. Биз да барбадык. Бала ыйлады. Көл толкуду.

Ак, кызыл, жашыл, сары, көк, кара, боз.

Байрак, мамлекет, өлкө, партия, калк, тарых, тил, маданият.

---

² Bundan sonra 'Alıştırmalar' anlamında bu sözcük kullanılacaktır.

**Кыргыз алфавити
(Kırgız alfabesi)**

<i>Yazılması</i>	<i>Okunması</i>	<i>Türkçedeki ifadesi</i>
Аа	[a]	Aa
Бб	[be]	Bb
Вв	[ve]	Vv
Гг	[ge]	Gg
Дд	[de]	Dd
Ее	[e]	(Ye)
Ёё	[yo]	(Yo)
Жж	[ce]	Cc
Зз	[ze]	Zz
Ии	[i]	İi
Йй	[iy]	Yy
Кк	[ka]	Kk
Лл	[el]	Ll
Мм	[em]	Mm
Нн	[en]	Nn
ң	[eng]	-
Оо	[o]	Oo
Өө	[ö]	Öö
Пп	[pe]	Pp
Рр	[er]	Rr
Сс	[es]	Ss
Тт	[te]	Tt
Уу	[u]	Uu
Үү	[ü]	Üü
Фф	[ef]	Ff
Хх	[he]	Hh
Цц	[tsa]	(Ts)
Чч	[ça]	Çç
Шш	[şa]	Şş
Щщ	[şça]	(Şç)
ь	[inceltme işareti]	-
Ыы	[ı]	İi
ъ	[kesme işareti]	-
Ээ	[e]	Ee
Юю	[yu]	(Yu)
Яя	[ya]	(Ya)

Ders II

Kırgız Türkçesi Ünlü Sesleri

Kırgızcada 14 ünlü ses vardır. Onların,
8'i kısa : a, э, ы, и, о, ө, у, ү
6'sı uzun: aa, ээ, оо, өө, уу, үү

Bazı Türk dillerinde rastlanan (ы), (и) seslerinin uzunları Kırgızcada yoktur.

Kırgız ünlüleri:

1. Teşekkül noktalarına göre
2. Açıklık-kapalılık derecesine göre
3. Teşekkülleri sırasında dudakların aldığı duruma göre
4. Uzunluk-kısalıklarına göre sınıflandırılır.

1. Teşekkül noktalarına göre Kırgız ünlüleri:

Жоон (kalın) a, ы, о, у
Ичке (ince) э, и, ө, ү olarak ikiye ayrılır.

Kalın ünlülerin teşekkülü dilin arka kısmının çeşitli noktalarının kabarak arka (yumuşak) damağa yaklaşmasıyla gerçekleşir. İnce ünlülerin teşekkülü ise dilin ön yarısının çeşitli noktalarının kabarak ön (sert) damağa yaklaşmasıyla yapılır.

2. Açıklık- kapalılık derecesine göre Kırgız ünlüleri :

Кең (geniş) a, э, о, ө
Кууш (dar) ы, и, ү, ү olarak ikiye ayrılır.

Geniş ünlülerin teşekkülünde çenelerin birbirine az yaklaşması nedeniyle dilin kabargan kısmı ile damak arasındaki açıklık geniş, ağızdaki ses yolu serbest olur. Dar ünlülerin teşekkülünde ise çeneler birbirine daha çok yaklaşır ve dilin kabargan kısmı ile damak arasındaki açıklık dar, ağızdaki ses yolu engelli olur. O nedenle gür ve güçlü olan geniş ünlülere nazaran dar ünlüler zayıf olur ve ses olaylarında düşme ihtimalleri daha fazladır.

Eklerin çok varyantlılığıyla tanınan Kırgızca gibi dillerde ünlülerin açıklık- kapalılığına göre ayrılması büyük önem taşır. Çünkü geniş ünlü bir ekin sadece geniş ünlü varyantları oluşabileceği gibi dar ünlü bir ekin de ancak dar ünlü varyantları olur.

Örneğin, çoğul eki -лар, -лер, -лор, -лөр olur,
-лыр, -лир, -лур, -лүр olmaz .

Soru eki -бы'nın ancak dar varyantları olur, genişleri olmaz.
-бы, -би, -бу, -бү
-пы, -ли, -пу, -пү

3. Teşekkül sırasında dudakların aldığı duruma göre Kırgız ünlüleri :

Эринчил (yuvarlak): о, ө, у, ү
Эринсиз (düz): а, ы, и, э olarak ikiye ayrılır.

Yuvarlak ünlülerin söylenmesinde dudakların yuvarlaklaşması etkili olur, oysa düz ünlüler dudakların az katılması veya katılmaması ile telaffuz edilir. Kırgızca gibi kelimenin bütün hecelerinde hatta eklerinde de yuvarlaklaşma, yani yuvarlak uyumu tam hakim olan bir dilde ünlüleri bu niteliğine göre ayırmanın büyük önemi vardır.

4. Uzunluk kısalık derecesine göre Kırgız ünlüleri:

Созулма (uzun): aa, ээ, оо, өө, уу, үү
Кыска (kisa): а, э, о, ө, у, ү, ы, и olarak ayrılır.

Kısa ünlülere göre uzun ünlüler 1,5 – 2 kat daha uzun söylenir. İkisinin kalan bütün ses nitelikleri, yuvarlak-düzlüğü, çıkış noktaları, kalınlık-incelikleri aynıdır. Kelime içinde uzun ünlüler de, kısa ünlüler gibi tek hece oluşturur. Örneğin,

Көнүгүүлөр

1. Kırgızca aile ve akraba terimlerini öğreniniz.

Үй бүлө - “Aile”

ата	baba	чоң ата	dede
апа	anne	чоң эне	büyük anne
эже	abla	тай ата	dede
байке/ага	ağabey	тай эне	anneanne
ини	erkek kardeş	аба	amca
синди	kız kardeş	таеке	dayı
карындаш	kız kardeş	таеже	teyze
жеңе	yenge	жээн	yeğen
жезде	enişte	бөлө	kuzen vb.

1. Bu sözlerde kaç harf, kaç ses olduğunu tespit ediniz.

таята	фольклор	подъезд
таене	жюри	уулуу
цикуль	туура	экөө
жылкы	мээрим	сьезд

2. Bu fiillerin Türkçelerini yazınız.

бар-	кал-	ич-	сана-
бер-	көр-	же-	унут-
кет-	ачыкта-	жаз-	ал-
кел-	толтур-	оку-	төлө-

3. Bu sözlerin soru şekillerini yazınız.

талаа	ат	тоо	баатыр
шаар	көпүрөө	аял	мейман
бала	суу	карья	студент
көчө	автобус	үй	парк

4. Bu sözlerin Türkçelerini yazınız.

мен	тегирмен	жол
миң	темир	жибек
мурун	таяк	жемиш
мең	тогуз	жаңы
моюн	топ	жер
мага	туура	жетим

Ders III